

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת ואתחנן: 'בל תוסיף'

שאלה מרתקת הגיעה לידי הרב משה סופר.¹ באותם הימים לא הייתה ידיעה רפואית ברורה לקביעת רגע המוות, ובכך קרו מקרים בהם קברו אנשים חיים. כדי להיות בטוחים שאכן האדם מת, נקבע חוק להלין את הנפטר במשך כמה ימים, ולאחריהם יבוא הרופא ויקבע שאכן הוא מת. הבעיה הייתה, שהרופא שעליו לקבוע את מות הנפטר, הוא כהן. כעת נשאל החתם סופר, האם מותר לרופא הכהן לבצע את חוק המדינה? בפרשת השבוע הוזהרנו לא להוסיף על דברי התורה:

לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר את מצות ה' אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם.²

האזהרה נכפלה בפרשת ראה: "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו ולא תגרע ממנו".³

הראשונים נחלקו מה היקף האיסור להוסיף על המצוות - לדעת רש"י,⁴ האיסור הוא להוסיף בתוך המסגרת של המצווה, כגון חמש מינים בלולב, חמש פרשיות בתפילין. ואילו לדעת הרמב"ם⁵ מדובר על איסור להוסיף מצווה חדשה שלא הצטוונו עליה, כגון ישיבה בסוכה ביום השמיני של סוכות.

לדעת הגר"א,⁶ כפילות הפסוקים מלמדת ששני הפירושים נכונים, הן האיסור להוסיף מצוות חדשות והן האיסור להוסיף פרט בתוך המצווה עצמה.

האיסור לא להוסיף מצוות יותר מאשר הצטוונו, מעלה קושי על מצוות שאנו מצווים מתוקף דברי חכמים, כיצד הם הוסיפו מצוות?

תשובתם של הראשונים⁷ היא, שהתורה עצמה נתנה סמכות לחכמים לתקן תקנות וגזירות, שנאמר: וְעָשִׂיתָ עַל פִּי הַדִּבָּר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ מִן הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחָר ה' וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יוֹרֹד... לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל.⁸

אך גם לאחר שיש סמכות לחכמים לתקן תקנות ולגזור גזירות, כתב הרמב"ם⁹ שעליהם להודיע לציבור שתקנותיהם אינן מן התורה ובכך להישמר מן האיסור להוסיף על המצוות, היינו ליצור הבחנה ברורה בין דברי תורה לדברי חכמים שלא ישוו דבריהם לדברי התורה. הרמב"ם¹⁰ הביא לכך דוגמה - בשר עוף בחלב מותר מן התורה, שכן האיסור מהתורה הוא בשר בקר בחלב, אך חכמים אסרו גם בשר עוף בחלב. כעת, עליהם להודיע לציבור שאמנם מן התורה הדבר מותר והם אלו שאסרו ועשו סייג לתורה.

לאחר שלמדנו על הצורך בהבחנה בין דברי תורה לדברי חכמים, נשוב לשאלת החתם סופר שנשאל האם מותר לרופא הכהן לבדוק אם האדם מת, לאחר שהלינו אותו מספר ימים כחוק המדינה? לדבריו הדבר אסור, שכן קביעת רגע המוות היא בהפסקת הנשימה, כפי שנאמר 'כל אשר רוח חיים באפו', והיא נפסקה מזמן וכעת האדם מת בוודאי, ואסור לכהן להיטמא לו. אך מוסיף החתם סופר אמירה חשובה כלפי חוק המדינה שמלינה את הנפטרים. לדבריו איסור הלנת המת הוא איסור חמור, לא-תעשה ועשה. היינו איסור הלנת המת וביטול עשה של חיוב קבורתו.

¹ שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שלח).

² דברים (ד, ב).

³ דברים (יג, א).

⁴ רש"י (דברים ד, ב). כ"כ: ראב"ד (הלי ממרים פ"ב ה"ט).

⁵ רמב"ם (דברים ד, ב).

⁶ גר"א (דברי אליהו, פרשת ראה ד"ה את כל הדבר).

⁷ רשב"א (ראש השנה טז ע"א ד"ה למה); ריטב"א (עירובין יג ע"ב ד"ה אלו).

⁸ דברים (יז, ח-יא).

⁹ רמב"ם (דברים ד, ב). כ"כ: מהר"ל (גור אריה דברים ד, ב).

¹⁰ רמב"ם (הלי ממרים פ"ב ה"ט).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

על דבריו השיג הרב צבי הירש חיות¹¹ וטען שקביעת רגע המוות אינו בהפסקת הנשימה, שכן יש לחשוש שהאדם התעלף, אלא השלב הקובע הוא עד שהבשר יתפרק ויתכלה, שלב מאוד מאוחר ובגיניו ניתן לרופא הכהן לבדוק את הנפטר שעדיין אינו מוגדר מת מבחינת ההלכה. ועל דברי החתם סופר שכתב שאיסור הלנת המת הוא איסור עשה ולא-תעשה, תמה הרב חיות שמא יש כאן חשש לאיסור 'בל תוסיף'.

נסביר את דבריו. איסור הלנת המת מוזכר בתורה לגבי הרוגי בית-דין, שיש לקבור אותם באותו היום בו הם מתו ולא להלין את גופם:

וְכִי יִהְיֶה בָּאִישׁ חָטָא מְשֻׁפָּט מָוֶת וְהוּמָת וְתִלְיָת אֹתוֹ עַל עֵץ. לֹא תִלִּין בְּבִלְתּוֹ עַל הָעֵץ כִּי קִבּוּר תִּקְבְּרֶנּוּ בַּיּוֹם הַהוּא.¹²

אמנם בפסוק יש איסור לא-תעשה, 'לא תלין נבלתו', ואיסור עשה 'כי קבור תקברנו ביום ההוא', אך כאמור מדובר על הרוגי בית-דין, א"כ מניין לנו שיש איסור עשה ולא-תעשה באדם שנפטר על מיתתו? ואכן, בדברי הגמרא¹³ מובא שאיסור הלנת המת שאינו מהרוגי בית-דין הוא רק איסור לא-תעשה בלבד. יתרה מכך, לדעת הרב יאיר בכרך¹⁴ לא מדובר אף על איסור לא-תעשה המקביל לאיסור הלנת הרוגי בית-דין אלא רק עובר עבירה קלה בלבד. דבריו נסובו על מקרה בו נער מהקהילה היהודית נתפס גונב, ושר העיר תלה אותו למוות. כעת גופתו מוחזקת אצל השר שדורש עבורה סכום כסף רב. הקהילה היהודית הפנתה שאלה לרב בכרך, האם הם מחויבים להוציא כסף רב עבור הבאתו לקבורה ולא לעבור על איסור הלנת המת, שכן למדנו¹⁵ שחייב אדם להוציא כל ממנו כדי לא לעבור על איסור מן התורה? הרב בכרך ענה להם כדבריו, שלא מדובר כאן על איסור מן התורה, ודברי הגמרא שהמלין את הנפטר עובר על לא-תעשה, הינם רק אסמכתא בלבד.

דברים אלו הציג הרב חיות לחתם סופר שטען שאיסור הלנת המת הוא איסור לא-תעשה ועשה, הרי ראינו עתה שאיסור עשה אין כאן, ואף לדעת הרב בכרך אין איסור לא-תעשה, א"כ מניין לו לחתם סופר שאיסור הלנת המת כה חמור, לא-תעשה ועשה, כמו בהרוגי בית-דין?

החתם סופר¹⁶ השיב לדברי הרב חיות, וטען שאכן הוא מודע לכך שאין כל איסור עשה בהלנת המת שאינו מהרוגי בית-דין, אך בכל-זאת הוא כתב כן כדי 'להעלות את האיסור', היינו להודיע לאנשים את חומרת האיסור כדי שלא יזלזלו בו אם יידעו את האמת.

בתוך דבריו מזכיר החתם סופר את תשובתו של הנודע ביהודה¹⁷, שבעקבות הפסד ממון רב התיר לפתוח בית-חרושת לטבק בשבת, כאשר הפועלים היהודים יאמרו לגוי לכתוב בכתב לועזי.

הוא הסתמך על דברי הרמ"א¹⁸ שאמירה לגוי שיכתוב בכתב לועזי אסורה משום שבות בלבד, והתירו במקום הפסד כלכלי רב.

על כך כתב החתם סופר, שאמנם הדין אמת אך אסור לנו לגלות דין זה מחמת החשש שאנשים יקלו בכתיבה בשבת: במחילת כבודו היקר האמבטי, והרשעים כותבים בשבת על דעת שהוא דרבנן, והם אינם חוששין לאיסור דרבנן, ה' לא ציווה.

¹¹ כל ספרי מוהר"ץ חיות (ח"א דרכי ההוראה סימן א ד"ה ועפ"י, עמוד רנו-רע).

¹² דברים (כא, כב-כג).

¹³ סנהדרין (מו ע"ב).

¹⁴ שו"ת חוות יאיר (סימן קלט).

¹⁵ רמ"א (או"ח סימן תרנו סעיף א; יו"ד סימן קנו סעיף א).

¹⁶ שו"ת חתם סופר (קובץ תשובות סימן נח).

¹⁷ שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא או"ח סימן כט).

¹⁸ רמ"א (או"ח סימן שו סעיף יא), בשם אור זרוע (ח"ב הלכות שבת סימן עו; שם סימן פה).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

וכן כתב ערוך השולחן¹⁹ על דברי הרמ"א :

מצווה רבה למוחקו מן הספרים, וכמה מן הפוקרים תלוי בזה בעוונותינו הרבים, ואין לזה שום מקום בדין וחס וחלילה לומר כן.

על דברים אלו הגיב לו הרב חיות, שבמגמה זו לטשטש את הגבולות בין האיסורים ולומר על איסור קל שהוא חמור, יתכן ויש בכך איסור 'בל תוסיף', היינו העדר הבחנה בין איסורי תורה לאיסורי דרבנן.

תלמידו של החתם סופר, הרב משה שיק,²⁰ יצא להגנת רבו וטען לפרש את האיסור 'לא תוסיף' על הדבר אשר אני מצווה אתכם, שהכוונה בזמן בו כל ישראל יראי ה' ואין חשש שהם יזלזלו באיסורים קלים ולכן אין להוסיף הרחקות על האיסורים ולטעון שהם חמורים. אבל בדורו של החתם סופר שאנשים מזלזלים במצוות ואיסורים, יש צורך להעלות את רף האיסור ולומר על איסורים קלים שהם חמורים.

ואכן לעיתים, לטשטוש גבולות והעלאת רף האיסור בפני הציבור יש ערך בשמירה על הידרדרות וסחף רוחני, אך ישנם זמנים בהם הדבר יכול לגרום לתופעה הפוכה, כפי שניתן ללמוד מהדברים הבאים.

בעת כהונתו של הרב אברהם יצחק קוק כרבה של יפו, הגיע עולה חדש מאירופה ועמו מכונה ליצירת שמן שומשמן.²¹ לקראת חג הפסח, בו נהגו חלק מקהילות ישראל לא לאכול קטניות מחשש לתערובת חיטה ומגע במים, השתדל הרב קוק להשיג את כשרות הבד"ץ הירושלמי לשימוש בשמן שומשמן בפסח, במכונות המיוחדות שאין בהן כל מגע מים וחשש חימוץ. הבד"ץ הירושלמי לא התיר שמן זה לשימוש בפסח, אף שמעיקר הדין אין כל חשש.

בדבריו טוען הרב קוק, שאמנם החתם סופר החמיר מאוד באכילת קטניות בפסח, כחלק מהגנתו הנחרצת על מנהגי ישראל, אך השיקול התועלתני של החתם סופר לטשטש את ההבדל בין דרגות האיסורים השונים, אינו מתאים לדורו של הרב קוק. לטענתו, בעידן המודרני שוחר האמת אין לטשטש את הקו המפריד בין דברי תורה לדברי חכמים ולמנהגים, משום שאין בדבר כל תועלת דתית. אדרבה, ע"י טשטוש הגבולות עלולה לבוא תקלה לציבור, שיודע את האמת בהבדלת האיסורים ויבוא מכך חילול השם גדול. לעומת זאת, אם נשקף את האמת ולא נטשטש את הגבולות, תהיה בכך תועלת גדולה :

שאני יודע ברור תכונת בני דורנו, שדווקא על ידי מה שיראו שכל מה שיש להתיר על פי עומק הדין מתירין אנחנו, ישכילו לדעת שמה שאין אנו מתירין הוא מפני אמינות דין תורה, וימצאו רבים הדבקים בתורה שישמעו לקול מורים בעזרת ה'.

¹⁹ ערוך השולחן (אור"ח סימן שו סעיף כב).

²⁰ מהר"ם שיק (אבות פ"א מ"א).

²¹ שו"ת אורח משפט (סימן קיב).